FESTIVAL **OUDE** MUZIEK

Europese musici ‘avant la lettre’

Ciconia en Lassus: megasterren van de middeleeuwen

Is mondialisering iets van de laatste honderd jaar, en arbeidsimmigratie iets van de laatste vijf decennia? Welnee, in de 14e eeuw trokken musici al door Europa om werk te vinden bij keizers, koningen en hooggeplaatste geestelijken. Zij integreerden hun eigen stijl met die van hun gastland. Bij het Festival Oude Muziek (FOM) staat een aantal centraal, onder wie Ciconia, Lassus en Froberger.

AUTEUR **HIEKE VAN HOOGDALEM**

De oudste componist uit het rijtje is Ciconia (ca. 1370-1412), de eerste Vlaamse musicus die naar Italië ging. Kees Boeke en zijn ensemble Tetraktys spelen Ciconia’s werken tijdens het FOM. Boeke vertelt enthousiast: ‘Ciconia wordt gezien als de superster van de middeleeuwen, maar hij was toen echt niet de enige beroemde componist. Om hen uit de vergetelheid te halen, spelen we ook werken van Andrea da Firenze, Paolo da Firenze en Bartolino da Padova. En het leuke is: hun geboortedata zijn bijna gelijk aan die van Ciconia én ze waren op dezelfde plekken. Door ze samen te programmeren kun je goed horen dat ze dezelfde invloed ondergingen, maar ieder hun eigen muzikale weg gingen. Deze drie onbekende componisten schreven even goede muziek als Ciconia, maar wel anders.’ Er was namelijk veel muzikale vrijheid in de late middeleeuwen. Boekes verklaring daarvoor: ‘De ontwikkeling van de polyfonie was zó stormachtig, dat men als het ware geen tijd had om precieze regels vast te leggen.’

CICONIA ALS STARTSCHOT

Met Ciconia heeft Boeke een bijzondere band. De blokfluitist, gambist en publicist richtte in de jaren 1970 zijn eerste ensemble op. ‘We probeerden middeleeuwse muziek authentiek te spelen en deden onderzoek, maar instrumentarium en knowhow ontbraken.’ Dat veranderde toen hij in de jaren ‘80 werd gevraagd om een Ciconia-programma te spelen. ‘Toen heb ik me op deze componist en de uitvoeringspraktijk gestort. Welke instrumenten werden gebruikt, hoe zong men en hoe transponeerden musici de muziek? Wat was het verband tussen tekst en muziek? Ciconia is daarmee voor mij het startschot geweest voor een historisch geïnformeerde uitvoeringspraktijk van middeleeuwse muziek. En een eyeopener, want ik had zijn muziek niet willen missen.’

LASSUS’ LAMENTATIES

Met een sprong in de tijd komen we bij Orlandus Lassus (1532-1594). Zijn lamentaties en enkele minder droevige werken staan op het programma van vocaal ensemble Cinquecento, dat deze zomer voor het eerst in Nederland optreedt. De meeste stukken zijn bekend. Daartegenover staan bijna allemaal nieuw ontdekte motetten van Philippe de Monte. Tenor Tore Tom Denys, de enige Nederlandstalige uit het zes mannen tellende Weense ensemble, blijkt een perfecte ambassadeur voor Lassus. Gedreven vertelt hij: ‘Ons programma heet “Ein Leben in der Fremde”. Dat slaat niet alleen op de componisten Lassus en De Monte maar ook op de zangers, want we zijn allemaal buitenlanders. Wij willen laten zien dat Wenen niet alleen de stad is van Mozart en Beethoven, maar dat er ook belangrijke musici vóór hen geleefd hebben.’ Om dit te illustreren, zingt Cinquecento elke zondag in de Pfarrkirche St. Rochus und Sebastian, een conservatieve kerk waar de mis in het Latijn is en alleen Gregoriaanse en polyfone muziek klinkt.

HEERSCHAPPIJ VAN DE LAGE LANDEN

Met zijn Vlaamse tongval vertelt Denys over de 100-jarige muzikale heerschappij van de Lage Landen in Wenen. ‘Philippe de Monte kwam uit Mechelen en werkte onder meer in Wenen en Praag. Hij wilde terug naar de Lage Landen, maar kreeg de kans niet. Zijn stijl is behoudender, toont nauwelijks vernieuwing en herhaalt zich vaak. Orlandus Lassus, geboren in Mons, reisde wel, onder meer naar München, en vernieuwde zijn muziek door elementen uit verschillende landen te vermengen met eigen ideeën. Hij schreef daarbij muziek in het Latijn, Duits, Italiaans, Frans… een genie dat goede muziek maakt in alle talen. Die vernieuwing blijkt verder uit de chromatiek waarmee Lassus experimenteerde, in zijn tijd nog ongebruikelijk.’ En over de muzikale invloed van de Lage Landen op Wenen vult Denys aan: ‘Wist je dat de Wiener Sängerknaben eind 15e eeuw zijn opgericht naar een Nederlands model? De eerste zes jongens van dat koor waren zelfs Brabants!’

Lassus was ook al zo’n superster, net als Ciconia. Denys vergelijkt hem met Michael Jackson en The Beatles: ‘Heb je van hen ooit een slecht werk gehoord? Nee, want dat bestaat niet. Net als bij Lassus. Alles was goed, alles was een hit en niemand kon tegen hem op. Hij had zeer goede kennis van stijl, talen en marketing. Hij wist hoe hij zijn werken aan de man moest brengen. Die zijn dan ook overal gepubliceerd, in talloze aantallen, waaruit blijkt hoe mateloos populair hij was. Net zo’n graadmeter als het aantal downloads op iTunes.’ Denys wist wel dat Lassus bekend was en een groot oeuvre had nagelaten (115 magnificats alleen al), maar dat hij zó veel >>

ENSEMBLE TETRAKTYS, LINKS KEES BOEKE

JOHANNES CICONIA (ca. 1370-1412), geboren bij Luik, was componist en muziektheoreticus. Ciconia begon zijn muzikale vorming als koorknaap. Hij was bastaardzoon van een priester, maar kreeg pauselijke dispensatie – zijn zondige geboorte werd hem kwijtgescholden. Hij kreeg zelfs het inkomen van een geestelijke (prebende) en mocht een kerkelijke carrière beginnen. Ciconia beheerste uiteenlopende genres: hij schreef geestelijke en wereldlijke muziek in het Frans en Italiaans. Zijn oeuvre bestaat uit misdelen (alleen Gloria’s en Credo’s), motetten, Noord-Italiaanse madrigalen, Franse Ars Nova-stukken, complexe stukken volgens de Ars Subtilior, laatmiddeleeuwse composities en renaissancewerken. Daarnaast was zijn stijl modern: hij had gevoel voor harmonische richting, imitatie en een duidelijke textuur. Evenals Froberger is Ciconia een overgangsfiguur – in zijn geval tussen de 14e eeuw en de meer ontwikkelde polyfonie erna. Zijn invloed reikte tot ver in de 15e eeuw.

CINQUECENTO, TORE TOM DENYS IS DE TWEEDE VAN RECHTS

VREDE VAN UTRECHT

Het FOM staat in het teken van de Vrede van Utrecht in 1713. Deze maakte een einde aan de godsdienstoorlogen die Europa twee eeuwen teisterden en aan anderhalve eeuw van machtsoorlogen: de Spaanse Successieoorlog en de Queen Anne's War. Om het verdrag te vieren, schreven componisten speciale muziek. Händel componeerde het Utrecht Jubilate en het Utrecht Te Deum voor een feestelijke kerkdienst in de St Paul's Cathedral in Londen. Het Te Deum wordt jaarlijks uitgevoerd in Utrecht om het vredesverdrag te herdenken. Händels collega's, onder wie William Croft, schreven ook gelegenheidscomposities, evenals Franse componisten als Rameau en Campra.

>> composities tegenkwam tijdens zijn speurtocht door archieven, verbaasde de zanger toch wel.

FROBERGER: FAVORIET VAN KLAVECINISTEN

Een paar decennia na Lassus' dood werd in Duitsland Johann Jakob Froberger geboren (1616-1667), de favoriet van iedere klavecinist. Bob van Asperen laat diens werken horen op orgel en klavecimbel. Dat het FOM dat aan Van Asperen vraagt is niet zo gek, want hij is al tien jaar bezig om Frobergers gehele oeuvre op te nemen. Van Asperen is daarmee – en door het boek dat hij over Froberger aan het schrijven is – echt een expert.

Froberger ging werken aan het Weense hof. 'Dé baan van je leven, zou je zeggen. Maar hij was er nog niet aangekomen, of hij vroeg de keizer of hij naar Italië mocht om les te nemen bij Frescobaldi', vertelt Van Asperen over zijn held. 'De keizer was een kunstliefhebber en componeerde zelf ook. Hij werd Frobergers sponsor.' Nauwelijks terug van een volgende Romereis, ging Froberger naar Dresden, Utrecht, Brussel, Parijs en Londen, waar hij een blijvende muzikale invloed had. 'Het fascinerende aan Froberger is dat hij deels programmatisch componeerde. Hij beeldde met de muziek een verhaal uit, dat hij erbij schreef. Een gebeurtenis, een gevoel. En hij noteerde voor wie, waar en wanneer hij het stuk componeerde. Dat is van onschatbare waarde; bijna niemand deed dat toen. Maar ook de muziek alleen spreekt boekdelen.' Neem die keer dat de zoon van de keizer gekroond werd, en Froberger een lamento componeerde – wat hij er overigens niet bij zette. 'Er staat geen begeleidende tekst bij, maar je kunt uit de muziek afleiden dat hij niet erg blij was met deze politieke ontwikkeling', aldus Van Asperen. 'Hij werd dan ook ontslagen.'

OPMAAT IN DE GESCHIEDENIS

Froberger was een echte Europeaan. Hij sprak heel veel talen, absorbeerde alle klaviermuziekstijlen en creëerde zijn eigen mix én nieuwe genres. Van Asperen vindt zo'n opmaat in de geschiedenis vaak interessanter dan een eindpunt, zoals bijvoorbeeld de werken van J.S. Bach. 'Froberger experimenteerde met dissonanten en gebruikte als eerste leidmotieven zoals we die van Wagner kennen: muziekfragmenten die steeds terugkeren als symbool voor een persoon, ding of handeling. En Froberger was de eerste die de imitatieve gedeelten in zijn toccata's verzelfstandigde. Daarmee liep hij vooruit op Bachs bekende genre Prelude en Fuga.' Froberger was overigens ook de eerste 'romantische' componist, in die zin dat hij zijn lamento's voorzag van emotionele diepgang en ritmische vrijheden. Van Asperen vat zijn voorliefde voor de componist als volgt samen: 'Froberger was de dageraad van de barok. Hij vertolkt de dynamiek van het zoekende.'

ORLANDO DI LASSO (1532-1594)

– alias Orlandus Lassus, Roland de Lassus of Roland de Lâtre – is met 2000 werken misschien wel de productiefste componist aller tijden. Hij schreef 53 vier- tot achtstemmige missen, 1250 twee- tot twaalfstemmige motetten, requiems, chansons en koorliederen.
Lassus begon zijn carrière als koorknaap en bleek een prachtige stem te hebben, waarvoor hij drie keer is gekidnapt. Op zijn twaalfde ging hij in dienst bij Ferrante Gonzaga, met wie hij naar Frankrijk en Italië reisde; Lassus' internationale carrière was begonnen. Hij zou nog hoge posities bekleden voor geestelijken, edellieden en koningen in meerdere landen. Het langst – tot zijn dood – werkte hij in de hofkapel van München. Hij bouwde de hofkapel zo goed op, dat München hét muziekcentrum van Europa werd en jonge componisten als de gebroeders Gabrieli bij hem wilden studeren. Tijdgenoten achtten hem hoog en noemden hem 'Vorst der muziek' en 'Belgische Orpheus'.

BOB VAN ASPEREN

JOHANN JAKOB FROBERGER

(1616-1667) was componist, klavecinist en organist uit het Duitse Stuttgart. Hij schreef vooral voor 'zijn' instrumenten: 26 suites, 20 toccata's, 18 capriccio's, 14 ricercares, 7 fantasieën en 6 canzona's. In zijn composities laat Froberger Italiaanse, Franse en Duitse stijlelementen samensmelten. Hij was organist aan het keizerlijk hof van Wenen, maar reisde ook graag – naar onder meer Nederland en Italië, waar hij bij Frescobaldi studeerde. De invloed van Froberger is internationaal en reikt van Couperin, Buxtehude, Pachelbel en Bach tot Mozart.

CONCERTEN

ma. 26 augustus Cinquecento (Lassus)
vr. 30 augustus Tetraktys o.l.v. Kees Boeke (Ciconia en tijdgenoten)
zo. 25 en wo. 28 augustus Bob van Asperen (Froberger)

Voor het volledige programma Festival Oude Muziek (23 augustus t/m 1 september) zie www.oudemuziek.nl.
Tegelijkertijd vindt het Beiaardfestival Oude Muziek plaats. Elke dag klinken werken van componisten die die dag bij het FOM centraal staan.